

Олександр Седляр, Богдан Якимович

ПОВІСТЬ АНДРІЯ ЧАЙКОВСЬКОГО “СВОЇМИ СИЛАМИ” ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ЙОГО ЖИТТЯ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У 60–70-ті рр. ХІХ ст.

Андрій Чайковський (1857–1935) був одним із найпродуктивніших західноукраїнських письменників від 90-х рр. ХІХ ст. до своєї смерті. Найбільше відомий він своїми спогадами (“Спомини з-перед десяти літ”, “Чорні рядки”), творами про повсякденне життя галицьких українців (“Олюнька”, “Панич”, “У чужому гнізді”) та на історичну тематику, здебільшого про українське козацтво (“Сагайдачний”, “Олексій Корнієнко”, “Сонце заходить”, “За сестрою”). Хоча А. Чайковський був письменником-аматором (він не мав вищої гуманітарної освіти – закінчив юридичний факультет Львівського університету), однак його твори користувалися великим успіхом на Західній Україні до утвердження радянської влади; багато з них перевидало вже у наш час.

Літературною роботою А. Чайковський займався лише у вільний від фахової (він був адвокатом) та громадської діяльності. Остання забирала у нього багато часу і сил, але разом з тим постачала матеріал для сюжетів нових творів. Власне, А. Чайковський і розпочав свою діяльність як письменник із спогадів та художніх творів, в основі яких лежали реальні події. Повість “Своїми силами” [10] належить до числа його ранніх творів, а її сюжет А. Чайковський запозичив із власного життя.

Метою цієї статті є дослідження повісті А. Чайковського “Своїми силами” як автобіографічного художнього твору, оцінка її передовсім як історичного джерела. Автори прагнуть, порівнюючи текст цієї повісті з інформацією інших джерел, встановити, що є описом подій, які справді мали місце у Самборі та Львові протягом 70-х–початку 80-х рр. ХІХ ст., а що є результатом творчої уяви А. Чайковського. Подібне дослідження дозволить не лише одержати додаткову інформацію про ранній період його життя, а й уможливити використання фрагментів зазначеної повісті дослідниками

(насамперед істориками), які вивчають українське громадське життя в Самборі у 1870-х рр., світогляд української гімназійної та студентської молоді 70–80-х рр. XIX ст. тощо.

На даний час повість А. Чайковського “Своїми силами” ще не досліджувалася науковцями; немає й жодних згадок про використання її дослідниками як історичного джерела. Для проведення порівняльних досліджень автори цієї статті користувалися спогадами А. Чайковського [7; 8; 9], його листуванням [1] та матеріалами періодичної преси (в основному газет “Слово” та “Діло”).

А. Чайковський писав повість “Своїми силами” протягом 1894–1897 рр. [1, с.108]; її підготували до друку у 1902 р. і видали роком пізніше [1, с.131]. А. Чайковському не вдалося її видати раніше, бо він не хотів погоджуватися на видання етимологічним правописом [1, с.112, 114]. Лише коли видавець (редакція “Діла”) погодився на фонетичний правопис (газету “Діло” тоді теж стали видавати фонетикою), А. Чайковському вдалося опублікувати дещо змінений і скорочений варіант повісті [1, с.121].

Повість “Своїми силами” вельми оригінальний автобіографічний твір – йдеться про навчання А. Чайковського у Самбірській гімназії, згодом у Львівському університеті, про те, як з хлопця, який не мав національної свідомості [11, с.5–8], виріс український патріот, який став одним з провідних громадських діячів зламу XIX–XX ст., оригінальним письменником, на творах котрого виховувалося міжвоєнне покоління.

Ця повість є одним з найменш відомих творів А. Чайковського. Вона жодного разу не друкувалася від 1904 р., а до того побачила світ один раз, у 1902–1904 рр. як літературний додаток “Діла” у “Бібліотеці найзнаменитших повістей”: т. 67 (т. 1–2 повісті), т. 69 (т.3 повісті). Та й папір на друк цієї книжки був закуплений не найкращий – за ці сто літ поживтів, починає сипатися. Не пощастило побачити світ цій повісті в одному з 6-ти томів, які з’явилися у планованому 8-томнику (видавництво “Червона калина”, Львів, 1992–1995; видавець Роман Федорів). Правда, Р. Федорів планував її видати, для цього позичав книжку у відомого книголюбця Степана Ковалишина і навіть спробував відредагувати твір.

До речі, тільки один примірник цієї книжки є в колекції відділу україніки Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника НАН України. Передчасна смерть Р. Федоріва завадила видати

повість. Шкода, бо вона залишається справжнісіньким раритетом найбільших бібліотек України. Сподіваємося, що Наукова фундація Андрія Чайковського, яка діє тепер під опікою ректора Франкового університету Івана Вакарчука, реалізує задумане Р. Федоровим видання, а також опублікує ще один додатковий том до видання “Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження”.

А. Чайковський визначив свій твір так: “повість велика в трьох частих з нашого такі житя, т. є. з житя інтелігенції руської, міщанства, попівства, приватних офіціалістів, одним словом – середньої класи” [1, с.116]. Спочатку ця повість мала робочу назву “Рускій остров” [1, с.58], згодом – “Псевдонім” [1, с.99], і лише перед виданням автор змінив назву на “Своїми силами”. Це художній твір – вигадані окремі деталі сюжету, імена дійових осіб (але більшість з них мала реальних прототипів), відсутня чітка хронологія подій тощо. Однак А. Чайковський не приховував, що в основі сюжету повісті – реальні факти з його життя [1, с.59] та прохав Івана Белея виправити місця, “не згідні з історією” [1, с.88]. Можливо, він написав художній твір, а не мемуари, лише тому, що у досліджуваній повісті детально висвітлене особисте, родинне життя головного героя, прототипом якого був сам А. Чайковський.

Головного героя звати Дмитро Чабанський, він гімназист, мешкає у місті Б. (Самборі), згодом – студент Львівського університету. Повість розпочинається з навчання та громадської діяльності Дмитра у гімназії, лише згодом Дмитро розповідає товаришеві Володкові Містенському про своїх батьків та дитячі роки. Щоб не порушувати хронологію життя А. Чайковського, ми розпочнемо аналіз повісті із цієї розповіді.

Відразу можна зауважити, що розповідь Дмитра Чабанського про своє дитинство не зовсім відповідає фактам з біографії А. Чайковського. Щоправда, провести детальну звірку подій дитячих років головного героя повісті “Своїми силами” та її автора неможливо, тому що А. Чайковський у всіх відомих нам спогадах майже нічого не повідомив ні про своїх батьків, ні про перші роки життя. Відомо лише, що він походив з родини дрібних урядників, народився у Самборі, рано осиротів і далі виховувався у своїх родичів у селі Гординя під Самбором та в Самборі [1, с.59].

Батьком Дмитра був чех, гусарський вахмістр Покорни, який загинув на війні в Італії, матір’ю – полька. Після смерті батька і

зникнення матері малого Дмитра виховували родичі по матері – бабуся і тітка. Після того, як тітка вийшла заміж за шляхтича Чабанського, вони переїхали з міста на село; Дмитрові тоді було п'ять років. Чабанський організував нове хрещення Дмитра в церкві і дав йому своє прізвище як нешлюбному синові (Дмитро називав його “вуйком”). Чабанський ставився до хлопчика погано, часто бив його, а як той підріс – змушував важко працювати [10, с.87–120].

Інформації про батьків А. Чайковського ми не маємо, за винятком того, що його батько не був ні чехом за національністю, ні військовим, а належав до дрібної, т. зв. “ходачкової” шляхти (отже, був українцем) і мав ім'я Яків; ім'я його матері невідоме. Зважаючи на те, що А. Чайковський ніколи про своїх батьків не згадував, напевно, він їх зовсім не пам'ятав. Його справді виховували родичі, які його (як і Дмитра з повісті) всиновили. В одному з приватних листів А. Чайковський повідомив, що має документ, “після котрого я маю право носити назвисько мого адаптую чого батька Григорія Чайковського Тимковича. Сей додаток не є ані признакою шляхецтва, ані гербом, лише родовим придатком, бо суть тієї родини Чайковских. Супроти того я називаюся Скрабалло-Чайковский” [1, с.193].

Коли А. Чайковському було п'ять років, то він з опікунами переїхав з міста (Самбора) до села (Гордині) [8, с.274]. Очевидно, його опікуни справді не дуже добре з ним поводитися, бо А. Чайковський ніколи не згадував про них нічого, окрім самого факту їх існування. Він не мав щасливого дитинства, не мав рідного дому, а тому змалку горнувся до чужих людей [6]. Згодом у своїй біографії він зауважив: “Ціле моє жите від дитини я переходив дуже тверду школу життя і набідувався страх. Якесь провидіння керувало моїми кроками; що я не зійшов нінащо. Мною ніхто ані разу не журився, ніхто не сказав: туди йти, а туди не йти. Мене полишили на мій власний інстинкт” [1, с.60–61].

У 1869 р. А. Чайковський став учнем Самбірської гімназії [8, с.274]. Очевидно, він тоді виглядав так, як і Дмитро Чабанський: “Дмитро Чабанський сидить в третій лавці. Він одягнений в старий, із старого перероблений, довгий сурдут і полотняні штани та в чоботах сільської роботи. Звичайно сирота, удержуваний ласкою. Він чудом сюди попав ся, прямо від плуга і від вилів. Ладили його на

господаря, а може на найміта, та лише случає ви має завдячувати, що його взяли до книжки під вимінкою, як до року зробить вступний іспит до першої класи” [10, с.20]. У гімназії Дмитро познайомився з Володком Містенським, який швидко став його найкращим приятелем. Майже напевно можна стверджувати, що прототипом Володка був Володимир Оргинський [8, с.274].

А. Чайковський у повісті “Своїми силами” прагнув, окрім родинного життя головного героя Дмитра Чабанського, показати також його громадську діяльність та еволюцію національно-культурних поглядів у молоді роки. Спочатку Дмитро не мав виразної національної свідомості: хоча він і розмовляв з Володком “лише по руски”, однак “про національне почуте не було у них ще мови” [10, с.24]. Вперше задуматися про свою руськість Дмитра спонукала зустріч “з одним патріотом-судовим совітником”, який запитав його, чи він русин, і, діставши ствердну відповідь, дав йому яблуко і сказав: “не забувай ніколи, що ти Русин і до смерти маєш ним бути” [10, с.26].

З того часу Дмитро “хотів все і всюди показати себе Русином”. Він “рвав ся читати рускі книжки”, написані тодішньою літературною мовою, т. зв. “язичієм”, і ніби почав сприймати деякі ідеї старорусинів, наприклад, що мають бути окремо розмовна і літературна мови [10, с.27]. Ще до цього він якось написав шкільне завдання розмовною мовою; така мова дуже не сподобалася його вчителєві [10, с.27]. Погана оцінка сприяла прискоренню вивчення Дмитром літературної мови та засвоєння деяких культурно-національних ідей старорусинів: “Від того часу Дмитро присвоював собі всі тверді слова і ними лише старав ся висказувати свої гадки. [...] Оба хлопці [Дмитро та Володко – О. С., Б. Я.] вірили съвято, що є лише один народ русский аж по Камчатку, що є один язык, котрий лише інакше виговорює ся, та що ми галицькі Русини лише за якісь гріхи відорвані від нашого рідного пня і прилучені до Австрії” [10, с.27–28].

Отже, Дмитро Чабанський у нижчих класах гімназії майже став русофілом. Щось подібне могло статися й з А. Чайковським, принаймні, він тоді із задоволенням читав літературу “язичієм” [1, с.306]. Разом з тим ми вважаємо, що не слід розуміти буквально, наприклад, те, що Дмитро Чабанський (отже, й А. Чайковський) справді свято вірив в існування єдиного “русского” народу від Карпат до Камчатки.

Це могло бути лише перенесенням узагальнених уявлень про русофільські переконання, притаманних автору кінця ХІХ ст. (саме тоді А. Чайковський писав “Своїми силами”) на світогляд людей за 20 років перед тим. Малоімовірно, що гімназисти третього-четвертого класів, національно-культурним вихованням яких ніхто серйозно не займався, досить швидко засвоїли складну теоретичну доктрину старорусинів, яку часто добре не розуміли навіть самі старорусини [2, с.56–657]. Очевидно, хлопці справді щось чули від вчителів про “один народ” і вірили в це, бо не знали інших точок зору на дану проблему, але їх переконання були нечіткі та неглибокі і відносно легко могли змінитися.

Це й сталося трохи згодом, коли “в п'ятій класі обняв науку руского языка молодий ще професор Дамян Гладій” [10, с.29]. Він був “народовець з переконаня” і, “ставши професором, кинув ся з цілим молодечим жаром пропагувати між молодіжю гімназьяльною ідею окремішности і самостійности руского языка” [10, с.29]. Учням, які писали свої завдання “язичієм”, ставив погані оцінки. Дмитро Чабанський вчився добре, а тому був дуже розчарований такою оцінкою. Єдиний учень з їх класу, що дістав добру оцінку (він перейшов з іншої гімназії і використовував фонетичний правопис) розповів йому з Володком, як слід писати, та позичив їм поезії Юрія Федьковича і одне число “Правди” [10, с.31–32].

Старі переконання про літературну мову, яка має відрізнятись від народної, були швидко забуті. Всі в гімназії знали, що Гладій “добрий Русин”, а тому всі його поради та настанови мали бути слухними [10, с.34]. Хлопці енергійно взялися читати тексти, написані фонетикою: “Читане йшло пиняво, але цікавість перемогла. Таке письмо здавалось їм поступом, новостію, а се для молодого ума страх приманливе” [10, с.33]. Незабаром Дмитро та Володко одержали добрі оцінки з руської мови і продовжували читати – найбільше поезії Тараса Шевченка і оповідання Марка Вовчка. Дамян Гладій заохочував інтерес до читання у своїх учнів і вилавав їм нові книги (він керував гімназійною бібліотекою). Найбільше читали Володко та Дмитро: “Вони взяли ся з цілим жаром молодечої душі до тої невиданої і дотепер закритої перед ними новости. Читали ночами і учили ся поезії Шевченка на память. Познакомили ся з Україною, її ідеалами і стали відразу загорілими україноманами” [10, с.35].

Невід'ємною складовою українофільства Дмитра та Володка було козакофільство. Розпочали вони знайомитися з історією козаччини, читаючи “історію Іловайського в рускім переводі”, яку “видав свого часу Богдан Дідицький як прилогу до “Слова”. Історія їм дуже подобалася: “Хлопці читали з жаром і виробили собі ідеал козацтва, може, і не надто схожого з козацтвом історичним, але схожого з поетичними мріями молодечої душі” [10, с.40].

Процес перетворення Дмитра Чабанського на українофіла видається доволі простим: спочатку він боявся дістати погану оцінку, тому почав читати твори, написані фонетикою. Це сподобалося, Дмитро читав все більше і більше, дізнався про Україну та її козацтво, захопився ними і зовні непомітно став “україноманом”. А. Чайковський у своїй повісті дещо спростив процес власного перетворення на українофіла, можливо, щоб полегшити читачам сприйняття і не відволікати їх зайвими деталями.

Нам здається, що основною причиною засвоєння молодим А. Чайковським українофільських поглядів було його захоплення козаччиною. Багато читати почав він ще у молодших класах гімназії, захоплювався, як багато його ровесників, різними пригодницькими оповіданнями та повістями, виданими польською та (це вже він читав трохи пізніше) німецькою мовами. Дуже подобалися йому твори Міхала Чайковського – саме з них малий Андрій вперше дізнався про Україну та українське козацтво [1, с.306]. “Історію Руси Іловайського” (уривки з “Історії Росії” російського історика Дмитра Іловайського) він прочитав десь у третьому класі гімназії, причому дістав її від сина свого катехита [1, с.306]. А. Чайковський побачив там Україну та козаків зовсім іншими, ніж у польських письменників, яким відтоді перестав вірити [1, с.306].

Лише згодом, вже будучи фактичним козакофілом, він познайомився з україномовною літературою та фонетичним правописом. Зусилля вчителя (Дам'яна Гладилевича, який у повісті “Своїми силами” зображений як Дам'ян Гладій)) сприяли остаточному перетворенню А. Чайковського на українофіла, але цей процес почався (хоча сам А. Чайковський цього ще не усвідомлював) раніше. Непрямим доказом цього твердження може бути й досліджувана повість “Своїми силами”, а саме місце, де

Дмитро з Володком розмірковують, чи є ще в гімназії українофіли. У їх класі таких не було (окрім них, звичайно), хоча вчитель намагався прищепити свої переконання всім учням-українцям [10, с.37]. Отже, вирішальну роль зіграли природня допитливість, бажання знань, любов до читання, мрійливість А. Чайковського, які виявилися ще до навчання в гімназії та протягом його перших гімназійних років.

Під час навчання у шостому класі Дмитро з Володком за посередництвом свого трохи старшого товариша Максима Довгана стали членами таємної студентської (гімназійної) громади. Членами тієї громади були близько десяти гімназистів і один судовий авскультант, якого всі називали “судия Мирон” [10, с.43–45]. Умовами прийому до громади були: “Приличне, ненаганне поведене в школі і поза школою, пильноване науки, плекане рускої мови, літератури та історії, послух супроти громадської старшини, строге додержане тайни і місячна оплата по 10 кр. на ціли громади” [10, с.45]. Громадівці готували реферати на різні теми з української літератури, фольклору, історії, колективно слухали та обговорювали їх, співали пісні, декламували поезії, листувалися з іншими подібними “Громадами”, а на вакації діставали своєрідне “домашнє завдання”. Воно полягало у “збираню етнографічних материялів або на прочитаню якоїсь нової книжки, з чого треба було здати справу на перших сходинах по фериях” [10, с.46–47].

Очевидно, більшість поданої тут інформації відповідає дійсності. А. Чайковський справді був членом самбірської “Студентської громади” і став ним, навчаючись у шостому класі (1874/75 н. р.). Громаду заснували за ініціативою судового авскультанта Мирона Мальчевського (“судий Мирона” з досліджуваної повісті) восени 1874 р.; він був також її головою два роки [1, с.244]. Прототипом секретаря громади Максима Довгана був Іван Кич [1, с.245]. Повсякденне життя у самбірській “Студентській громаді”, мабуть, було дуже схоже на описане в повісті “Своїми силами”. Зробити такий висновок спонукає те, що передумови та обставини виникнення гімназійної громади з повісті “Своїми силами”, а також її організація та характер діяльності роблять її дуже схожою на реальні “Громади” 1860-х рр. [5, с.381–385]

Коли Максим Довган та судия Мирон залишили “Громаду”, то головою обрали Дмитра Чабанського, який “зраджував потрохи

адміністраційний талан” і планував реформувати її діяльність [10, с.47]. Громадівці почали вести протоколи засідань, готували власну газету “Поступ” в одному примірнику, перший раз відсвяткували у своєму колі “Шевченкові роковини” [10, с.50]. Громада залишалася таємною, бо гімназістам не можна було належати до громадських організацій, до того ж за будь-якими проявами “підозрілої” діяльності пильнував директор гімназії Товаревич [10, с.136–139]. Володко з Дмитром зуміли увійти в довір’я до Товаревича і продовжували, хоча й дуже обережно, свою діяльність у громаді, яку автор “Своїми силами” називав “горячковою”. Їх зусилля не були марними, бо у громаді “молодці гартувались, як сталь, до серйозної праці на народній ниві” [10, с.198].

Розповідаючи про діяльність Дмитра Чабанського на чолі гімназійної громади, А. Чайковський досить точно і детально описав власну діяльність. Він, як і Дмитро, був головою “Студентської громади” в Самборі у 1876–1877 рр., провів такі ж реформи в ній, і навіть його стосунки з директором гімназії (Томою Баревичем, який у повісті “Своїми силами” зображений як Товаревич) були дуже схожими на стосунки Дмитра Чабанського з Товаревичем [8, с.274–275]. Громадівці справді були “як сталь”, принаймні, через багато років А. Чайковський зауважив: “жаден з колишніх наших громадян не схрунівся. [...] Така була моральна користь з нашої громади” [1, с.240]. Отже, можна вважати, що розповідь про діяльність громади гімназистів-українців з повісті “Своїми силами” є за, можливо, дрібними винятками, інформацією про діяльність самбірської “Студентської громади” у 1874–1877 рр. Додаткова цінність цієї інформації в тому, що під час переслідувань української молоді у Львові у 1877 р. члени самбірської “Громади” знищили всі свої матеріали [8, с.275], а тому даних про “Громади” 1870-х рр. набагато менше, ніж про аналогічні гімназійні гуртки 1860-х рр.

У повісті “Своїми силами” майже нічого не говориться про громадське життя у місті Б. Єдиним винятком є коротке повідомлення про стосунки місцевих українофілів та русофілів (чи “партиї старої”). Автор повісті зазначив, що гімназисти-русофіли “дразнили товаришів українофілів Кулешами, так як ті виплачувалися їм Площанським, тодішнім редактором “Слова”. На тім поли був страшенний антагонізм між гімназіальною молодіжкою” [10, с.126]. Місцева “тверда общеруска” громада (старорусини чи русофіли)

“зовсім не була зорганізована і нічого не робила. Звичайно було так, що один з них, проводир, читав всьо, удержував звязь з твердим Львовом, а всі прочі не читали нічого, не робили нічого, вірили сліпо в те, що він їм наговорив, і ховалися за него в усякій пригоді [...] жаден не відважив ся пускатись з “козаком на язик”, бо йому не устояв. Кінчилося звичайно на дразненю Кулішами і простій сварці, коли було дуже горячо” [10, с.126].

На нашу думку, тут досить влучно А. Чайковський охарактеризував самбірських старорусинів та їх стосунки з народовцями (українофілами). Старорусини на Самбірщині у 1870-х рр. монополюю керували громадським життям місцевих українців, але через свою пасивність та неорганізованість великих успіхів не досягли. До народовців вони ставились дещо зверхньо, але без ворожості, очевидно, вважаючи їх лише нешкідливими мрійниками. Організований громадський рух українців Самбірщини тоді був дуже слабким (фактично його не існувало зовсім – окремі розрінені акції ніяк не координувалися), а тому немає й жодних згадок про нього у повісті “Своїми силами”.

Після закінчення гімназії Дмитро Чабанський планував продовжити навчання в університеті. Але перед тим потрібно було ще скласти “матуру”, тобто випускні іспити в гімназії. Для Дмитра та його товариша Володка це був важкий період, адже під час підготовки до іспитів вони дізналися, що у Львові арештують академічну молодь “за якийсь соціялізм” і подібні арешти можуть повторитися у їх місті [10, с.6–7]. Слід було негайно ліквідувати все, що стосувалося гімназійної громади. Це зробили, і небезпека арешту поступово зeszла [10, с.11, 202–203]. Дмитро з Володком успішно склали “матуру” [10, с.206] і почали готуватися до університетських студій.

Володка вирішив вчитися на медичному факультеті у Відні, а Дмитро через свою любов до літератури планував записатися на філософський факультет Львівського університету та вивчати “історію і німецький та руский язик” [10, с.285]; він прагнув також займатися громадською діяльністю у Львові. Бажання Дмитра не співпадали з намірами його опікуна, який волів бачити свого вихованця богословом [10, с.313]. Дмитро, щоправда, його не послухав і таки записався на філософію, а також почав відбувати військову службу як однорічний доброволець.

Стан громадського руху українських студентів у Львові дуже його розчарував; побачене різко контрастувало очікуванням Дмитра [10, с.332–333]. Йому здавалося, що у Львові знайдеться для нього багато цікавої роботи, що там вирує українське громадське життя, а виявилось, що організованого студентського руху взагалі немає, всі якісь налякані, відчужені, апатичні. Навіть у студентському товаристві “Дружній лихвар”, де Дмитра обрали заступником ви ділового, не знайшов він для себе роботи [10, с.335]. В результаті “Дмитро перестав ходити до “Лихваря”. Перестав ходити і на “Бесіду” [...] В “Просьвіті” не було теж що робити, хиба експедиювати “Письмо з Просьвіти”. [...] Не було зовсім де ходити, і Дмитро закопав ся в касарні” [10, с.335].

Ці події, описані в повісті “Своїми силами”, мали місце і в реальному житті А. Чайковського. Вони датуються 1877 роком. Саме тоді А. Чайковський закінчив Самбірську гімназію [12, с.57], пережив неприємний період переслідувань української молоді у Львові, вступив на однорічну військову службу до 30-го полку піхоти та записався на філософський факультет Львівського університету [1, с.59]. Найгнітючіше враження тоді на нього справила дезорганізація українського громадського життя у Львові. Пізніше, у своїх спогадах, А. Чайковський постійно звертав на це увагу, часом не шкодуючи й жорстких слів [7, с.163; 9, с.183]. Товариші, знаючи його роботу у самбірській “Тромаді”, обрали А. Чайковського заступником ви ділового “Дружного лихваря” [4, с.909], але він “пізнав безпрограмовість нововибраного виділу “Дружного Лихваря” і “усунувся від нього й сидів у касарні” [7, с.163]. Найбільшою проблемою для нього був тоді брак коштів і, відповідно, неможливість продовжувати навчання на філософському факультеті. Мрія А. Чайковського “студіювати руску літературу і стати колись її учителем” так і не здійснилася [1, с.59].

Дмитро Чабанський, діставши офіцерський патент, вирішив записатися на юридичний факультет, адже там можна було певний час не з’являтися на лекції через матеріальні обставини [10, с.351]. Знову посварившись із “вуйком”, який вперто наполягав, аби Дмитро йшов на теологію, він втратив фінансову допомогу з дому. У Львові не вдалося знайти заробітку, тому Дмитро виїхав до своїх далеких родичів Зварських на село на їх запрошення [10,

с.394-396]. До Львова він навідувався лише періодично, щоб пояснити свою відсутність на лекціях, однак наступного року йому всміхнулася доля. Знайшлася робота у Львові, з'явилися гроші, і Дмитро вже “міг мешкати у Львові і ходити на університет, мав що їсти і в що одягнути ся, так що виглядав прилично” [10, с.425].

Громадське життя українських студентів Львова на той час вже налагодилося, і він швидко став його активним учасником, виділовим “Дружнього лихваря” [10, с.438]. Його особисте життя також налагодилося – Дмитро заручився з Наталею Містенською, сестрою Володка [10, с.442]. Наступні роки його життя минули достатньо одноманітно – Дмитро тоді “працював в бюро і по лекціях, брав участь в руху академічної молодіжи, учив ся до іспитів” [10, с.455–456]. Після закінчення університету він пройшов річну практику в суді, а згодом став конципієнтом (помічником) адвоката, бо хотів бути “независимим від нікого чоловіком” [10, с.458, 490]. Йому також вдалося знайти запис про своє перше хрещення та дістати метрику. З часом Дмитро помирився зі старим Чабанським, своїм “вуйком”, і розпочав новий період життя – вже як цілком самостійна та незалежна людина.

Факти з життя Дмитра Чабанського, подані в третьому томі повісті “Своїми силами”, загалом відповідають перебігу життя А. Чайковського, хоча цей том дещо відрізняється від двох попередніх. Різниця полягає у тому, що громадська діяльність А. Чайковського під час навчання в університеті подана лише фрагментарно, тоді як його участь у роботі гімназійної “Громади” в Самборі описана досить детально. А. Чайковський вичерпно розповів про життя головного героя досліджуваної повісті (тобто про своє життя) лише до часу його активного включення у громадський рух студентів-українців Львова. А. Чайковський (як і Дмитро Чабанський) у 1878 р. став студентом юридичного факультету, але через матеріальні нестатки виїхав до далеких родичів на село (до родини лісничого Венделіна Коха в село Дзвиняч Заліщицького повіту) [3, с.220], згодом одержав роботу у Львові (урядника в товаристві “Просвіта”) і, відповідно, можливість відвідувати лекції в університеті та брати участь у місцевому студентському громадському житті.

Це сталося у 1879 році; тоді ж А. Чайковського обрали головою товариства “Дружній лихвар” [7, с.164]. На цьому автор “Своїми силами” фактично закінчив розповідь про львівський

період життя свого головного героя, який, до речі, став лише виділовим, а не головою “Дружнього лихваря”. Причин такого, достатньо несподіваного замовчування чотирьох років життя Дмитра Чабанського (вони відповідали 1879–1883 рр. у житті А. Чайковського) автором може бути кілька.

По-перше, А. Чайковський, мабуть, ставив собі за мету розповісти про своє становлення як народовця (українофіла) та громадського діяча, а тому продовжив детальний опис життя свого героя до часу, коли той став помітною фігурою українського громадського руху. Можливо, цим пояснюється також і те, що А. Чайковський набагато детальніше описав гімназійний період життя Дмитра (і, відповідно, себе) у порівнянні з його дитячими роками.

По-друге, детальний опис подій 1879–1883 рр., коли А. Чайковський був одним з провідних діячів українського студентського громадського руху, було важко здійснити у такому творі, як “Своїми силами”. Автор все ж писав не мемуари, а художню повість, тому мав створити велику кількість художніх образів, прототипами яких були б його колеги з університету. Це значно ускладнило б сприйняття твору читачами, могло б викликати неоднозначну реакцію у деяких українських політиків, громадських діячів тощо, які у художніх героях повісті впізнали б себе. Зрештою, на відміну від “Громади” гімназистів у Самборі, студентський громадський рух був набагато складнішим, “серйознішим”, помітнішим явищем і заслуговував швидше на точні спогади, аніж на черговий том даної повісті. Нарешті, автор “Своїми силами”, мабуть, просто вже не хотів збільшувати обсяг свого вже й так досить об’ємного твору.

Як наслідок, чимало важливих подій з життя А. Чайковського, датованих 1879–1883 рр., не увійшли до повісті “Своїми силами”. Це й участь його у діяльності товариств “Дружній лихвар” та “Кружок правників”, участь у бойових діях в Боснії та Герцеговині 1882 р., стосунки з багатьма відомими діячами українського національного руху, насамперед з Дам’яном Гладилевичем. Закінчується повість поверненням Дмитра Чабанського до рідного міста; А. Чайковський також повернувся до Самбора після закінчення університетських студій у 1883 р., закінчив однорічну практику в суді і став адвокатським конципієнтом. Варто також згадати й про кохану Дмитра, з якою він таки одружився. Її прототипом стала Наталя Гладилевич (1861–1938), донька священика з Хирова, о. Юрія Гладилевича і сестра вже згаданого

Дам'яна Гладилевича, за фахом вчителька, згодом активна учасниця громадського руху українських жінок у Бережанах та Коломиї. А. Чайковський одружився з нею у 1884 році.

Отже, повість А. Чайковського “Своїми силами” можна вважати автобіографічним твором. Основну увагу автор повісті звернув на зображення власного життя протягом середини та другої половини 70-х рр. XIX ст., взявши його за основу життєпису головного героя Дмитра Чабанського. Особливу увагу А. Чайковський звернув на вивчення походження Дмитра, його родинне та особисте життя, громадську діяльність та процес формування світогляду.

Значну частину деталей особистого життя Дмитра Чабанського важко або й неможливо перевірити на предмет їх співпадіння з особистим життям А. Чайковського, хоча ми й можемо припустити, що, наприклад, стосунки Дмитра з опікунами та коханою дівчиною загалом відповідали реальним фактам з життя А. Чайковського. Натомість переважна більшість фактів, які стосуються громадської діяльності Дмитра Чабанського, безсумнівно або з високим ступенем ймовірності відповідають реальним подіям з життя А. Чайковського. Це дозволяє зробити висновок, що й процеси формування національної та громадянської свідомості головного героя повісті “Своїми силами” та її автора в цілому тотожні. Отже, повість “Своїми силами” можна вважати історичним джерелом для вивчення громадської діяльності та формування світогляду українофільської (народовецької) гімназійної (передовсім) та студентської молоді середини і другої половини 70-х рр. XIX ст. на прикладі Андрія Чайковського.

Досліджувану повість можна використовувати також і як допоміжне історичне джерело під час вивчення становлення українського громадського руху на Самбірщині 70-х рр. XIX ст., діяльності Самбірської гімназії у той час, а також внеску окремих маловідомих чи невідомих осіб (М. Мальчевського, І. Кича, В. Ортинського та ін.) у розвиток українського національного руху в Галичині на повітовому рівні.

---

1. Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження. – У 3 т. / Упор. Б. З. Якимовича за уч. З. Т. Грень, О. В. Седяра. – Львів, 2002 (далі – Андрій Чайковський...). – Т. 2. Листи. – 468 с.

2. Мудрий М. Угода між галицькими народовцями і русофілами 1882 року // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т. ССXLIII. – Праці Історично-філософської секції. – Львів, 2002. – С. 653–685.
3. Нечиталюк М. Цінний документ до біографії Андрія Чайковського // Андрій Чайковський... Т. 3. – С. 211–236.
4. Правда. – Львів, 1877. – Ч. 23. –3 (15) грудня.
5. Серeda О. Громади раннях народовців у Східній Галичині (60-і роки ХІХ століття) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 9. – Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля. – Львів, 2001. – С. 378–392.
6. Чайковський А. Вуйко // Андрій Чайковський... Т. 1. – С. 283–299.
7. Чайковський А. З часів переполоху (Спомини й рефлексії) // Андрій Чайковський... Т. 1. – С. 161–169.
8. Чайковський А. Мій життєпис // Андрій Чайковський... Т. 1. – С. 274–279.
9. Чайковський А. Мої спомини про Івана Франка // Андрій Чайковський... Т. 1. – С. 181–189.
10. Чайковський А. Своїми силами. В 3 т. – Львів, 1902–1904. Літературний додаток “Діла”: Бібліотека найзнаменитших повістей. – Т. LXVII, LXIX. – 530 с.
11. Якимович Б. Андрій Чайковський: життя, творчість, громадсько-політична діяльність // Андрій Чайковський... Т. 1. С. 6–24.
12. Sprawozdanie Dyrekcji s. k. wyższego gimnazjum w Samborze za rok szkolny 1877. Sambor, 1877. 78 s.